

ΑΡΧΑΙΑ ΔΑΣΗ, «ΝΑΥΠΗΓΗΣΙΜΟΣ ΥΛΗ» ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΚΗ ΥΠΕΡΟΧΗ

Δρ Αγάθη Καραδήμα

*Αρχαιολόγος, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια
ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας*

—Ένα στιγμιότυπο από μια γυναικεία λατρεία στο σπήλαιο της Δράκαινας, στον Πόρο της Κεφαλονιάς

01

Η έξοδος από την κοιλάδα των Τζανάτων στον Πόρο μέσω του φαράγγιού του Βόχυνα, αεροφωτογραφία (<http://www.drakainacave.gr>).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ξεκίνησε υπό την εποπτεία της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας και της αρχαιολόγου Ευαγγελίας-Μιράντας Χατζιώτου μια ανασκαφή στο σπήλαιο που βρίσκεται στη νότια πλευρά του φαράγγιού του Βόχυνα, στον Πόρο της Κεφαλονιάς (εικ. 2). Η μελέτη των αρχαιολογικών καταλοίπων που ήρθαν στο φως με τη συστηματική ανασκαφή στο σπήλαιο της Δράκαινας, όπως έγινε ευρύτερα γνωστή η θέση, αποκάλυψαν πολλές πτυχές της ιστορίας της 1ης χιλιετίας π.Χ. για την ευρύτερη περιοχή της κεντρικής Μεσογείου.

Αρχικά πρόκειται για μια ιστορία της ανθρώπινης κινητικότητας όπως αποτυπώνεται στην προέλευση των αγγείων και των αφιερωμάτων καθώς και στις επιρροές που είναι εμφανείς στην τοπική κεραμική παραγωγή. Εξαιρετικής σημασίας στην ιστορία αυτή είναι η προσθήκη ενός εμπορικού σταθμού σε μία πολυσύχναστη διαδρομή που ακολουθούν πλοία προερχόμενα από πόλεις με θαλάσσια δραστηριότητα, όπως η Αθήνα, η Κόρινθος, αλλά και μικρότερες κοινότητες με εμπορικό στόλο κατά μήκος του Κορινθιακού κόλπου, της Πελο-

ποννήσου και της δυτικής Ελλάδας, με προορισμό τις αγορές της νότιας Ιταλίας και τους πολλούς, ενδιάμεσους σταθμούς. Αναδεικνύεται έτσι η οικονομική ιστορία της Κεφαλονιάς καθώς και η δυνητική εκμετάλλευση μιας φυσικής πρώτης ύλης που βρίσκεται στο νησί. Αναφερόμαστε στην κεφαλννιακή ελάτη και τη χρήση της ως πρωτογενούς ύλης για τη ναυπηγική. Σημειώνεται ότι η ξυλεία από το δάσος του Αίνου αποτελούσε πολύτιμο εμπορεύσιμο προϊόν για την τοπική οικονομία και ειδικά για την κοινότητα που χρησιμοποιούσε το στενό πέρασμα στο φαράγγι του Πόρου.

Τέλος, η μελέτη των ευρημάτων αφορά τους ανθρώπους που συμμετείχαν στη λατρεία. Κυρίως γυναίκες, οι οποίες τη συντηρούν οργανώνοντας σταθερά επισκέψεις στην απότομη βραχοσκεπή που είναι στραμμένη προς την έξοδο του Κορινθιακού κόλπου. Εκεί θυσιάζουν ζώα, κυρίως μικρά αρνιά και κατσίκια, μαγειρεύουν, τρώνε, χορεύουν, προσφέρουν αγγεία και πήλινα εικονιστικά αφιερώματα όπως ειδώλια, προτομές και ομοιώματα κυκλικών χορών και λατρεύουν διάφορες θεότητες κατά τη διάρκεια των 800 περίπου χρόνων που σταθερά επισκέπτονται το σπήλαιο, όπως αποκαλύπτει η χρονολόγη-

02

Η θέα από το σπήλαιο προς τη θάλασσα (<http://www.drakainacave.gr>).

03α-β

Ζωόμορφες προτομές (ανασκαφικό αρχείο ΕΠΣ).

ση της κεραμικής. Τα πολλά αγγεία πόσης, που συνδέονται με την κατανάλωση κρασιού, υποδεικνύουν άνδρες ως αναθέτες. Πρόκειται είτε για ταξιδιώτες, περαστικούς από τον Πόρο, οι οποίοι σε μια στάση για ανεφοδιασμό επισκέπτονται το ιερό, ίσως κάνοντας μια παράκληση για ασφαλές και επικερδές ταξίδι, είτε για ντόπιους που αγόρασαν ένα εισαγόμενο αγγείο από το φορτίο ενός περαστικού πλοίου και το έφεραν στο σπήλαιο κατά τη διάρκεια μιας οργανωμένης γιορτής για την κοινότητα.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Η ανασκαφή διήρκεσε από το 1992 έως το 2005. Στα χρόνια αυτά διερευνήθηκε, στον βαθμό που ήταν ασφαλές, το μεγαλύτερο μέρος της βραχοσκεπής. Οι πλούσιες νεολιθικές επιχώσεις μελετήθηκαν από μια διεπιστημονική ομάδα με επικεφαλής τη δρ Γεωργία Στρατούλη. Τα ευρήματα των ιστορικών χρόνων εξετάστηκαν από την ανασκαφέα σε ένα αρχικό στάδιο και στη συνέχεια από την υπογράφουσα στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής της.

Το σύντομο αυτό άρθρο θα επικεντρωθεί σε δύο σημαντικές

διαστάσεις της ιστορίας που αναδύθηκε μέσα από τη μελέτη της κεραμικής. Η πρώτη αφορά την κοινότητα των ανθρώπων που συντηρούν τη λατρεία, και ειδικά των γυναικών, κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα, όπως μαρτυρούν τα πήλινα αφιερώματα που βρέθηκαν, ιδιαίτερα δε αυτά που σχετίζονται με μία από τις λατρεύμενες θεότητες, την Αρτέμιδα Βενδίδα. Η δεύτερη συνδέεται με την οικονομική σημασία του λιμανιού του Πόρου και τη χρήση της ξυλείας από τον Αίνο στη ναυπηγική.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι στις σωζόμενες ιστορικές πηγές, οι αρχαίοι συγγραφείς δεν κάνουν σχεδόν καμία αναφορά στις λατρείες του νησιού ή στην οικονομική εκμετάλλευση του δάσους του Αίνου. Γνωρίζουμε ωστόσο πως η Κεφαλονιά διέθετε σημαντικό στόλο, ο οποίος συχνά αποτέλεσε δέλεαρ, τόσο για συμμάχους όσο και για αντιπάλους, κατά τη διάρκεια αποικιακών εξερευνήσεων, εμπορικών αναζητήσεων, πολέμων και εκστρατειών¹. Το πώς συνδέεται μια γυναικεία λατρεία στο σπήλαιο της Δράκαινας με την οικονομική δραστηριότητα στο λιμάνι του Πόρου μάς το αποκαλύπτει η κεραμική.

03α

03β

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΑΣ ΒΕΝΔΙΔΑΣ

Μεταξύ των πύλινων εικονιστικών αναπαραστάσεων που βρέθηκαν, ξεχωρίζει μια ομάδα μικρών προτομών οι οποίες φαίνεται να αναπαριστούν γυναίκες που φορούν μάσκες ζώων (εικ. 3α-β). Όλες έχουν σημάδια επεξεργασίας και υπολείμματα κόκκινου χρώματος στην επιφάνειά τους. Τα χαρακτηριστικά των προσώπων έχουν αποδοθεί με τρόπο μη νατουραλιστικό. Επομένως, είναι δύσκολο να αναγνωριστεί με σαφήνεια τι αναπαρίσταται: τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι ιδιαίτερα τονισμένα, με το πηγούνι να είναι κυκλικό και ρηχό, το σχήμα του προσώπου τριγωνικό ενώ η μύτη και οι κρόταφοι εξέχουν. Φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε η ίδια μήτρα για πολλές από τις γυναικείες προτομές. Στη συνέχεια όμως η επιφάνεια υπέστη επεξεργασία με το χέρι ή με κάποιο εργαλείο.

Παρόμοιες προτομές ήρθαν στο φως και στη λατρεία της Αρτέμιδας στην Καλυδώνα και την Ιθάκη². Και εκεί η μορφή του προσώπου είναι εσκεμμένα ζωόμορφη και φαίνεται ότι ο κοροπλάστης επιθυμούσε να αναπαραστήσει γυναίκες που φορούν μάσκες ζώων. Η μάσκα αναπαριστά είτε αλεπού είτε νυφίτσα³. Επίσης, δεν αποκλείεται η μορφή να είναι εσκεμμένα αμφίσημη ώστε να μπορεί να ταυτίζεται εύκολα και με τα δύο ζώα, καθώς ο συμβολισμός τους θα είχε νόημα για τους συμμετέχοντες στα δρώμενα του ιερού. Για τον συμβολισμό της νυφίτσας μάς διαφωτίζει ο μύθος της γέννησης του Ηρακλή⁴. Σε αυτόν, τη γέννηση του ήρωα επιχειρεί να αποτρέψει η Ήρα που έχει μάθει για την απιστία του Δία και στέλνει τη θεά του τοκετού Ελλειθυία και τις Μοίρες έξω από το δωμάτιο της ετοιμόγεννης Αλκμήνης. Με πλεγμένα τα δάχτυλα των χεριών εμποδίζουν τη γέννηση και μόνο όταν η μαία της Αλκμήνης με το όνομα Γαλινθιάς τις ξεγελά, ανακοινώνοντας ότι γεννήθηκε το μωρό, ξεπλέκουν έκπληκτες τα χέρια τους. Το πλέξιμο των χεριών θεωρείται χειρονομία με μαγική δύναμη που «κλείνει το άνοιγμα, τον δρόμο», όπως και οι κόμπτοι, και επομένως εμποδίζει τη διαδικασία του τοκετού⁵. Η Γαλινθιάς μεταμορφώνεται σε νυφίτσα, πληρώνοντας για την εξαπάτηση της θεάς και ως εκ τούτου η νυφίτσα είναι συνώνυμη με τη μαία σε πολλούς τοπικούς μύθους. Όπως γνωρίζουμε από αρχαίες πηγές για άλλες περιοχές, υπήρχε συχνά ένας τοπικός μύθος μεταμόρφωσης που ενσωματωνόταν στις διαβατήριες τελετές ενηλικίωσης, οι οποίες στην κοινότητα του Πόρου θα λάμβαναν χώρα στο σπήλαιο της Δράκαινας.

Από το ιερό της Αρτέμιδος Ορθίας στη Σπάρτη μαθαίνουμε για ένα σπαρτιατικό τελετουργικό συνδεδεμένο με έναν τοπικό ήρωα με το όνομα Αλώπεκος («αλεπού»). Η Ναννώ Μαρινάτου υποστήριξε ότι «αλεπού» ήταν η κωδική ονομασία που χρησιμοποιούνταν για μια ηλικιακή ομάδα εντός του σπαρτιατικού εκπαιδευτικού συστήματος, με τον ίδιο τρόπο που τα νεαρά κορίτσια στην υπηρεσία της Αρτέμιδος στην Αττική ονομάζονταν άρκτοι⁶. Παραστάσεις πάνω σε κρατηρίσκους που σχετίζονται με τη λατρεία της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα απεικονίζουν κορίτσια που κυνηγούνται από μια αρκούδα ή έναν άνδρα με μάσκα αρκούδας, και πιθανότατα αναπαριστούν μια σκηνή από την τελετή ενηλικίωσης που λάμβανε χώρα στο ιερό της Βραυρώνας⁷. Οι μικρές προτομές από το σπήλαιο της Δράκαινας, που μοιάζουν με αλεπούδες ή νυφίτσες, πιθανώς αναπαριστούν φιγούρες που

φορούν μάσκες και επιτρέπουν την υπόθεση μιας παρόμοιας τελετουργίας ή ενός παιχνιδιού.

Μία ακόμη αναπαράσταση αλεπούς προέρχεται από την αττική εικονογραφία. Εδώ απεικονίζεται ο Κέφαλος, ο ομώνυμος ήρωας της Κεφαλονιάς, σε σκύφο που αποδίδεται στον Ζωγράφο της Φιάλης, όπου στη μια πλευρά αναγνωρίζεται ο ήρωας με την Αρτέμιδα και στη δεύτερη με τη Βενδίδα, μια θεότητα εισηγμένη στην Αττική από τη Θράκη. Η Βενδής εμφανίζεται με όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της εικονογραφίας της, μεταξύ των οποίων ένας κοντός χιτώνας από δέρμα μικρού ελαφιού (νεβρίς), ψηλές ενδρομίδες (εμβάδες) και ένα κάλυμμα κεφαλής από δέρμα αλεπούς (αλωπεκίς). Στην άλλη πλευρά του αγγείου, βλέπουμε τον Κέφαλο καθισμένο σε βράχο να προσφέρει μια οиноχόη στην Αρτέμιδα⁸. Η σκηνή με την Αρτέμιδα και τον Κέφαλο μπορεί να υποδηλώνει ένα άγνωστο μυθολογικό επεισόδιο που συσχετίζει τις δύο θεές και τον Κέφαλο, έναν ήρωα που συχνά τον συναντούμε σε γενεαλογικούς μύθους. Γνωρίζουμε ότι ο Κέφαλος ήταν ένας σημαντικός ηρωικός χαρακτήρας για την Κεφαλονιά, αφού και οι τέσσερις πόλεις του νησιού έχουν κόψει νομίσματα με το πορτρέτο του⁹. Η λατρεία του Κέφαλου αποτέλεσε επίσης εισαγωγή από τον αττικό ηρωικό κύκλο στο πάνθεον της Κεφαλονιάς κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ.¹⁰. Την ανάμειξη και την επιρροή της Αθήνας στη θρησκευτική και κοινωνικο-οικονομική ζωή του νησιού θα αναπτύξω περαιτέρω στη συνέχεια. Ένα δεύτερο σύνολο μικρογραφικών γυναικείων προτομών αναπαριστούν μια μορφή, που αναγνωρίζεται ως Άρτεμις Βενδής, να φέρει κάλυμμα κεφαλής από δέρμα αλεπούς (εικ. 5)¹¹.

Τέλος, ένα μικρό αποσπασματικό ειδώλιο με γυναικεία μορφή που αγκαλιάζει προστατευτικά ένα νεογέννητο ελάφι (εικ. 7) ανήκει επίσης στις απεικονίσεις της Αρτέμιδος ως προστάτιδας των νεογνών. Αυτός ο ρόλος της θεάς αφορά τον ρόλο της ως προστάτιδας των κοριτσιών πριν από τον γάμο τους και ως κουροτρόφου που επιβλέπει την ανατροφή τους σε μικρή ηλικία¹². Η αναπαράσταση είναι γνωστή από αρχαιολογικά ευρήματα και φιλολογικές πηγές για τους λατρευτικούς κύκλους της Αρτέμιδος στην Πάτρα, την Καλυδώνα, τη Σπάρτη, τη Ναύπακτο, καθώς και σε ιστορικούς χώρους στην Ιταλία και αλλού στην Ανατολική Μεσόγειο. Συγκεκριμένα, στη Δυτική Ελλάδα, σύμφωνα με τον Πανσανία, η λατρεία της Αρτέμιδος πραγματοποιούνταν με χθόνιες θυσίες και την καύση ζώντων ζώων¹³. Η επίκληση της Αρτέμιδος να προστατεύσει τα μικρά παιδιά δεν είναι ασύνδετη με τον πολύ υψηλό δείκτη θνησιμότητας μεταξύ των νεογέννητων, των νηπίων και των γυναικών κατά τη διάρκεια του τοκετού¹⁴. Θυσίες μικρών ζώων, προσφορές, γιορτές, χοροί και αναθήματα έχουν τον ρόλο του κατευνασμού μιας άγριας θεότητας που θεωρείται υπαίτια για πολλές από τις δυσκολίες τις οποίες οι άνθρωποι αδυνατούν να προβλέψουν και να ελέγξουν.

Οι αναπαραστάσεις της Αρτέμιδος ως κυνηγού αποκτούν έναν συμβολισμό ο οποίος γίνεται κατανοητός από τους συμμετέχοντες με τις αντιπαραβαλλόμενες έννοιες της άγριας φύσης και της εξημέρωσης¹⁵. Με άλλα λόγια συμβολίζουν τη συνειδητή εισαγωγή των παιδιών στην ομάδα των εφήβων, και στη συνέχεια των εφήβων στους κύκλους των ενηλίκων,

04

05

06

07

04

Ανάγλυφο πλακίδιο που αναπαριστά τρεις γυναίκες να θυσιάζουν ένα αρνί. Σπήλαιο Κουρήτας (Βόνιτσα, Αιτωλοακαρνανίας) (φωτ.: D. Parker).

05

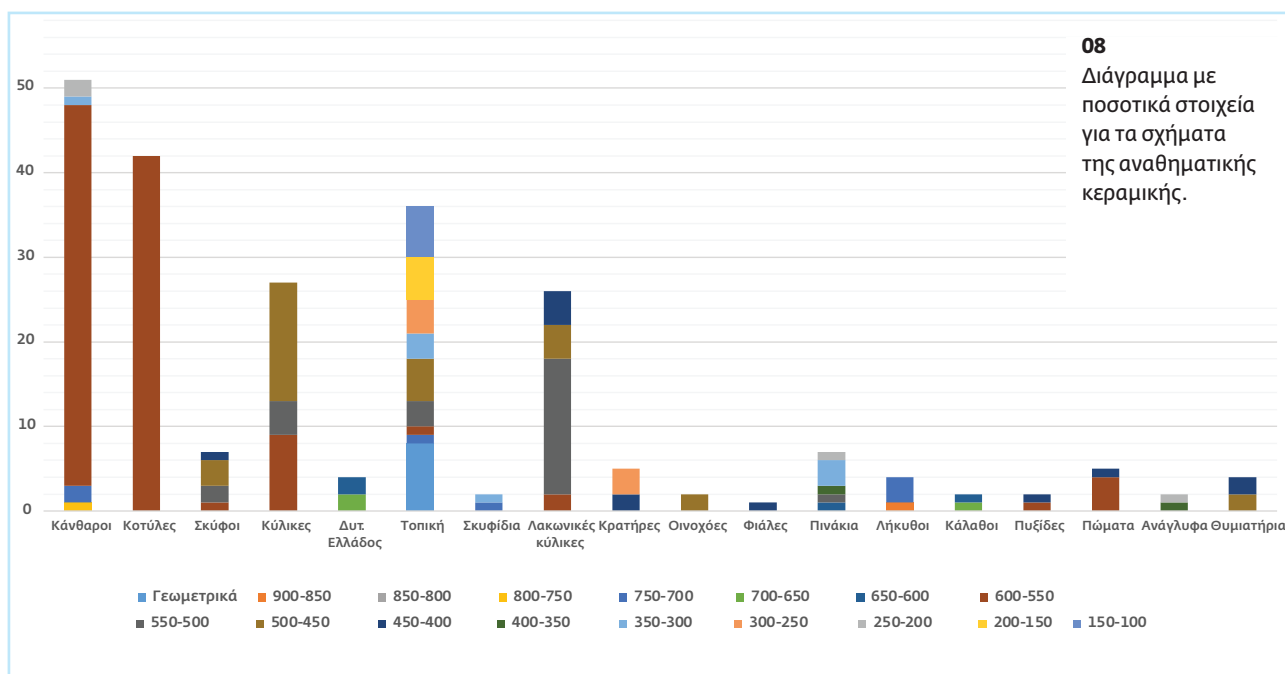
Προτομή γυναίκας που φέρει αλωπεκίδα (φωτ.: Α. Καραδήμα).

06

Αποσπασματικός κυκλικός χορός (φωτ.: Α. Καραδήμα).

07

Ειδώλιο Αρτέμιδος (φωτ.: Α. Καραδήμα).

ως μελών της κοινότητας. Ως στάδια της κοινωνικοποίησης των νέων και υπό την εποπτεία της κοινότητας, οι διαβατήριες τελετές σηματοδοτούν το πέρασμα από την παιδική ηλικία, που συμβολίζεται με την άγρια φύση, στην οργανωμένη κοινότητα των ανθρώπων με όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αυτή συνεπάγεται για έναν πολίτη του 6ου και 5ου αιώνα π.Χ.¹⁶. Η απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη για τα αγόρια συνοδεύεται από το γεγονός ότι έχουν το δικαίωμα να φέρουν οπλισμό ως ενήλικες, όπως γνωρίζουμε ότι γινόταν στην Αθήνα και τη Σπάρτη. Επίσης, αποκτούν μια εξοικείωση με τα φυσικά σύνορα της πόλης¹⁷. Αυτό το νόημα έχουν οι εορτές σε υπαίθρια ιερά, όπως είναι οι λατρείες στα σπήλαια που λειτουργούν ως τοπόσημα, οριοθετώντας την κοινότητα¹⁸.

Ως προς τις γυναίκες, η εκπαίδευσή τους ολοκληρώνεται όταν φτάσουν σε ηλικία γάμου, μια στιγμή που αποτελεί το αποκορύφωμα του ενδιαφέροντος της κοινότητας για το γυναικείο φύλο. Μετά τον γάμο η λατρευτική ζωή των γυναικών είναι ιδιαίτερα πλούσια όπως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, ωστόσο είναι αόρατες για την αρχαία ιστοριογραφία και μέχρι ενός σημείου και τους σύγχρονους μελετητές¹⁹. Οι ανασκαφές υποδεικνύουν πως σε πολλές περιπτώσεις γυναίκες διοργάνωναν τις συγκεντρώσεις στα υπαίθρια ιερά, αφιέρωναν τα κεραμικά αναθήματα και συμμετείχαν σε αυτές. Οι γυναίκες είχαν επίσης αναλάβει την ανατροφή και την εκπαίδευση των νεότερων μελών της κοινότητας. Ωστόσο στις γιορτές που λαμβάνουν χώρα στο σπήλαιο θα συμμετείχαν και άνδρες, άλλοτε στο στενότερο πλαίσιο της οικογένειας και άλλοτε ευρύτερα με τη συμμετοχή όλης της κοινότητας. Γενικά, όλες οι κοινωνίες που διοργανώνουν τελετές ενηλικίωσης εκδηλώνουν την ανάγκη να οργανώσουν και να ελέγξουν την ιεραρχική διαστρωμάτωση μέσα στους κόλπους τους²⁰.

Δεν είναι δύσκολο να προσπαθήσουμε να φανταστούμε αυτές τις γιορτές. Τα οστά αιγοπροβάτων, μαζί με τα μαγει-

ρικά αγγεία με ίχνη καύσης, τα υπολείμματα πυρών και τα αναθήματα των κυκλικών χορών είναι αδιάψευστοι μάρτυρες όσων λάμβαναν χώρα. Τα ζώα θυσιάζονταν (εικ. 4) και ακολουθούσε η προετοιμασία και το μαγείρεμά τους. Άλλα μέρη του ζώου θα μαγειρεύονταν στις χύτρες και άλλα θα ψήνονταν περασμένα σε σουβλές. Στη συνέχεια το κρέας θα καταναλωνόταν με τη συνοδεία κρασιού. Οι αμέτρητες πύλινες παραστάσεις κυκλικών χορών, αποτελούμενων συνήθως από τέσσερις, σπανιότερα από περισσότερους χορευτές, με έναν αυλητή στη μέση, ζωντανεύουν στη φαντασία του σύγχρονου παρατηρητή τα χορευτικά δρώμενα με τραγούδι από τους συμμετέχοντες και υπό τη συνοδεία μουσικής από τους διπλούς αυλούς (εικ. 6). Η συμμετοχή όλης της κοινότητας στη γιορτή ενίσχυε τους δεσμούς μεταξύ των μελών της και την αίσθηση της κοινής ταυτότητας.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΣΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ

Ένα από τα βασικά ερωτήματα που προέκυψαν μετά τη μελέτη του κεραμικού συνόλου από την ανασκαφή στο σπήλαιο είναι πώς ένα περιφερειακό μικρό ιερό χωρίς μνημειακή αρχιτεκτονική προσελκύει τόσο σημαντική εμπορική κίνηση. Γιατί η συνεχής ροή και η πληθώρα των εισαγόμενων κεραμικών αγγείων (εικ. 8) και εικονιστικών αναπαραστάσεων στο σπήλαιο δεν εξηγείται πειστικά απλώς από τη θέση του λιμανιού σε μια εμπορική διαδρομή, δεδομένου ότι υπήρχαν πολλοί άλλοι σταθμοί για τον ανεφοδιασμό των πλοίων που διέρχονταν από την περιοχή και τη διανυκτέρευση των πληρωμάτων τους. Μια πιο ουσιαστική εξήγηση είναι ότι υπήρχε μια συγκεκριμένη υπηρεσία που προσφερόταν ή μια εμπορική δραστηριότητα που προσέλκυε την εμπορική αυτή κίνηση.

Είναι πιθανό και οι τρεις πόλεις που παλαισιώνουν το βουνό, οι Πρόννοι, η Σάμη και η Κράνη, να μοιράζονταν τα οφέλη του εμπορίου της ξυλείας για τη ναυπήγηση πλοίων, αλλά οι Πρόννοι είχαν σίγουρα κεντρικό ρόλο στη διαδικα-

σία. Ισχυρή ένδειξη αποτελεί η θέση της πόλης στο νοτιο-ανατολικό άκρο της κορυφής του Αίνου και ο έλεγχος του λιμανιού του Πόρου, ως μοναδικής εξόδου προς τη θάλασσα στη νοτιοανατολική πλευρά του νησιού (εικ. 1). Η εγκατάσταση στον παράκτιο Πόρο είχε ήδη πραγματοποιηθεί από τα γεωμετρικά χρόνια και υπήρχε οχύρωση από το τέλος της Κλασικής περιόδου, αν όχι νωρίτερα, ενώ κτίσματα που σχετίζονται με λιμενικές εγκαταστάσεις έχουν αποκαλυφθεί στον Πόρο²¹. Ερείπια πύργων στην ακρόπολη του Πόρου (5ος–4ος αι. π.Χ.) υποδεικνύουν ότι το σημείο χρησιμοποιήθηκε ως παρατηρητήριο για να ελέγχει μια περιοχή που εκτεινόταν από τη Λευκάδα μέχρι τον Κορινθιακό κόλπο και την ακτή της Πελοποννήσου²².

Οι Πρόννοι θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τη θέση του Πόρου για τη διαχείριση και τη μεταφορά της ξυλείας από το εσωτερικό του νησιού και μέσω του πλωτού πιθανότατα ποταμού που περνούσε από το φαράγγι μέχρι το λιμάνι (εικ. 10). Η απεικόνιση ενός κώνου ελάτης στα νομίσματα της πόλης των Πρόννων αποτελεί ένδειξη της αξίας της ελάτης για την πόλη. Η υλοτομία είναι μια πολύπλοκη διαδικασία και θα περιελάμβανε την κοπή των δέντρων, την επεξεργασία τους *in situ* και τη μεταφορά τους είτε σε ένα λιμάνι, για να φορτωθούν σε πλοίο, ή σε ένα ναυπηγείο (αν προσφερόταν ναυπήγηση ή επισκευές πλοίων στον Πόρο ή σε άλλο σημείο στο νησί). Σε κάθε περίπτωση, η εφοδιαστική αλυσίδα της εκμετάλλευσης του ξύλου προϋποθέτει μια οργανωμένη διοίκηση, και η εγκατάσταση στον Πόρο επιβεβαιώνει τη χρησιμότητα του χώρου ως λιμανιού για πλοία που είτε μετέφεραν ξυλεία είτε σταματούσαν για επισκευές.

Ο Αίνος φτάνει σε ύψος τα 1.628 μ. και το ελατόδασος καταλαμβάνει την περιοχή πάνω από τα 800 μ. Μεταξύ των δέντρων τα οποία θεωρούνται κατάλληλα για την κατασκευή πλοίων, η ελάτη ήταν η πρώτη επιλογή για πολεμικά πλοία, ενώ το πεύκο, ο κέδρος και το κυπαρίσσι προτιμούνταν για εμπορικά πλοία, όπως μας ενημερώνει ο Θεόφραστος²³.

Η πρόσβαση σε ξυλεία για την κατασκευή πλοίων (ναυπηγίσμος ὤλη), και ειδικότερα σε ξυλεία κατάλληλη για πολεμικά πλοία, ήταν καθοριστικός παράγοντας για τη ναυτική υπεροχή. Οι Αθηναίοι είχαν γνώση των πόρων που μπορούσαν να προσφέρουν διάφορες περιοχές και διαμόρφωναν τις συμμαχίες και την επιρροή τους ανάλογα με τις πρώτες ύλες που χρειαζόνταν. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι Αθηναίοι θορυβήθηκαν όταν το 423 π.Χ. ο στρατηγός των Σπαρτιατών Βρασίδης κατέλαβε την Αμφίπολη στην περιοχή του Στρυμόνα στη Μακεδονία και έτσι απέκοψε την πρόσβασή τους σε ξυλεία για την κατασκευή πλοίων. Ο Βρασίδης πήρε με το μέρος του όλους τους συμμάχους τους με τη βοήθεια των Θεσσαλών και έτσι κατέστρεψε το εμπορικό δίκτυο των Αθηναίων²⁴. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας στη Σικελία, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, οι Συρακούσιοι κατέστρεψαν εμπορικά πλοία φορτωμένα με προμήθειες που έπλεαν προς τον αθηναϊκό στόλο, ο οποίος ήταν ήδη στην περιοχή, και έκαψαν ένα δάσος στην Καυλωνία για να αποκόψουν τους Αθηναίους από μια πηγή ξυλείας που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να επισκευάσουν τα πλοία τους²⁵.

Η Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. και οι προσπάθειες της πόλης

να διασφαλίσει σταθερή προμήθεια της πρώτης ύλης για τη διατήρηση του ναυτικού της έχει εξεταστεί εκτενώς. Η πολιτική της διαμορφώθηκε από την ανάγκη να διατηρήσει έναν σημαντικό στόλο, ενώ εξαρτιόταν από εισαγωγές ξυλείας. Ο R. Meiggs έχει υποστηρίξει ότι οι αθηναϊκές συμμαχίες με τη Μακεδονία, την Κύπρο, ακόμα και με τις πόλεις της νότιας Ιταλίας έγιναν για την εκμετάλλευση των πόρων τους²⁶. Όπως αναγνωρίζεται από τον Meiggs και υποστηρίζεται από την πιο πρόσφατη έρευνα, η ανάγκη της Αθήνας για συγκεκριμένου είδους ξυλεία έξω από τα σύνορά της απαιτούσε συνεχή διαπραγμάτευση. Οι Αθηναίοι χρειάζονταν περισσότερες από μία πηγές ξυλείας και πολλές συμμαχίες για να διατηρήσουν έναν τόσο μεγάλο στόλο. Η λύση που υποδεικνύεται από την επιγραφική είναι ότι πολλές περιοχές πλούσιες σε ξυλεία και πολλά συμμαχικά ναυπηγεία εκτός του αθηναϊκού εδάφους προσέφεραν υπηρεσίες κατασκευής και συντήρησης πλοίων²⁷.

Παρά τη σιωπή των αρχαίων συγγραφέων για το θέμα, είναι βέβαιο ότι στο ελατόδασος της Κεφαλληνίας γινόταν συστηματική εκμετάλλευση, δεδομένου ότι αποτελούσε μία τόσο πολύτιμη και αξιοποιήσιμη πηγή πλούτου. Μέσα από αυτό το πρίσμα γίνεται κατανοητό το ενδιαφέρον Κορινθίων, Αχαιών και Ηλείων για την Κεφαλονιά κατά τον 8ο, 7ο και 6ο αιώνα π.Χ., κατά την περίοδο της ίδρυσης των αποικιών, και των Αθηναίων κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ.

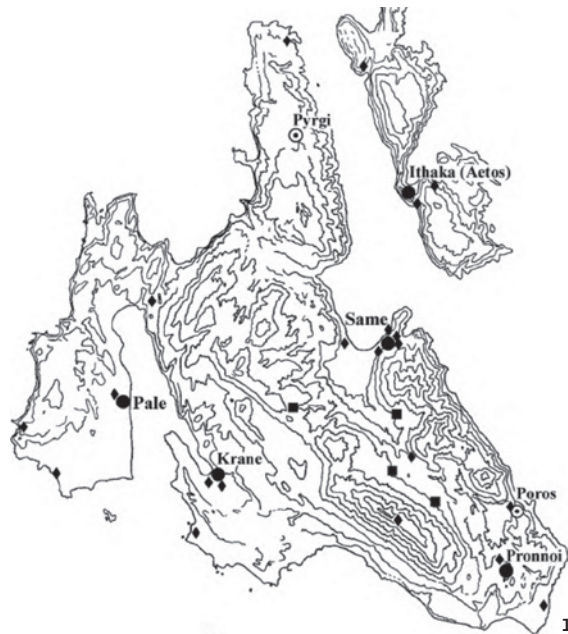
Με το τέλος των Περσικών Πολέμων και το ναυτικό πρόγραμμα του Θεμιστοκλή, τα αθηναϊκά συμφέροντα στο εμπόριο και τον πόλεμο άλλαξαν τον πολιτικό προσανατολισμό της πόλης. Για την Αθήνα στην Κλασική περίοδο, η προμήθεια ξυλείας από την Κεφαλονιά πιθανώς συμπλήρωνε την εισαγωγή ξυλείας ή και έτοιμων πλοίων από την Ιταλία και τη Μακεδονία²⁸. Ο Περδίκκας, βασιλιάς της Μακεδονίας, έκλεισε με τους Αθηναίους μια αποκλειστική συμφωνία που προέβλεπε την προμήθεια κουπιών για τον αθηναϊκό στόλο²⁹. Η συμφωνία με τους Αθηναίους αναφέρεται μόνο σε κουπιά και μας δείχνει ότι προτιμούνταν συγκεκριμένα είδη ξυλείας για συγκεκριμένα μέρη των πλοίων. Είναι πιθανό να υπήρχαν παρόμοιες συμφωνίες με την Κεφαλονιά για την προμήθεια ξυλείας ή επιμέρους συμφωνίες για την αγορά έτοιμων κουπιών ή καταρτιών.

Για να κατανοήσουμε το είδος των συμφωνιών και τον τρόπο αξιοποίησης της ξυλείας πρέπει να λάβουμε υπόψη τις λεπτομέρειες της διακίνησης και της κατασκευής πλοίων. Το κόστος της θαλάσσιας μεταφοράς βαρέων φορτίων ήταν πιθανότατα πολύ υψηλό και θα επιβάρυνε σημαντικά το κόστος εξαγωγής και τα δικαιώματα εκμετάλλευσης³⁰. Έτσι, οι Αθηναίοι προτιμούσαν να στέλνουν ναυπηγούς σε περιοχές που διέθεταν την πρώτη ύλη και να πληρώνουν για τα δικαιώματα κατασκευής πλοίων σε ξένα ναυπηγεία³¹.

Ένα τελευταίο σχόλιο αφορά τη στρατηγική της Αθήνας και την άσκηση εξωτερικής πολιτικής η οποία περιελάμβανε υιοθέτηση, αφομοίωση και συγκρητισμό ξένων πολιτισμικών στοιχείων με στόχο τη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος για την επίτευξη οικονομικών ανταλλαγμάτων και την εξασφάλιση της αθηναϊκής ηγεμονίας. Η ίδρυση της Αμφίπολης ως αθηναϊκής βάσης στη Μακεδονία διευκολύνθηκε από μια συμμαχία με τους Θράκες που είχαν ισχυρή παρουσία στην περιοχή.

09

10

Θρακικά φύλα την είχαν υπό τον έλεγχο τους και εμποδίζαν την ίδρυση μόνιμων ελληνικών οικισμών. Κατά την περίοδο αυτή, η Αθήνα εισήγαγε τη λατρεία μιας θρακικής θεότητας, της Βενδίδας, προς τιμήν της οποίας τελούνταν στην πόλη μια ετήσια γιορτή. Επιπλέον, δόθηκε το δικαίωμα σε μια μεγάλη θρακική και φρυγική πληθυσμιακή ομάδα να διαμένει στην Αθήνα, ενώ ένα ξεχωριστό σώμα Σκυθών λειτουργούσε ως αστυνομική δύναμη. Η Ε.Ν. Borza αναφέρεται σε αυτήν την πολιτική και πολιτισμική συσχέτιση με θρακικά φύλα ως μέρος της προσπάθειας της Αθήνας να εδραιώσει τον έλεγχο στην περιοχή της Θράκης, η οποία σύντομα οδήγησε στην ίδρυση της Αμφίπολης. Σύμφωνα με την Borza, γι' αυτό δεν θα ήταν αρκετή η έγκριση από τους Μακεδόνες μονάρχες. Η αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή ήταν ουσιώδης για τη δημιουργία της συμμαχίας³².

Είναι πιθανό ότι η εισαγωγή της λατρείας της Βενδίδας από την Αθήνα τον 5ο αιώνα π.Χ. σε διάφορες θέσεις στην Ελλάδα και την Ιταλία σχετιζόταν με το κλείσιμο συμφωνιών, το

εμπόριο ξυλείας και τη συντήρηση του στόλου. Κάθε τοπική λατρεία προσαρμόστηκε στις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων και σε μεταγενέστερους χρόνους αφομοιώθηκε από τον λατρευτικό κύκλο της Αρτέμιδος.

Για τις τοπικές κοινωνίες ο ρόλος της συμμετοχής στη λατρεία ήταν ξεκάθαρος: να ενισχύσουν τους δεσμούς της κοινότητας, μέσω του αποκλεισμού των ομάδων που δεν θα εισάγονταν στους κόλπους της πόλης. Η χρήση εικονογραφίας και συμβολισμού μπορεί να επιτρέπει συσχετίσεις με τη φύση, τους μύθους και τις θρησκευτικές δραστηριότητες, αλλά η πρόθεση της πόλης ήταν ξεκάθαρα να διατηρήσει το status quo. Για την Κεφαλονιά λείπουν άμεσες αναφορές στην τοπική κοινωνία, αλλά μπορούμε να διακρίνουμε την ανάγκη της κοινότητας να αναθέσει συγκεκριμένους ρόλους σε άνδρες και γυναίκες. Η οικονομική δραστηριότητα ήταν επιτυχημένη επειδή μέσω της θρησκείας δημιουργούνται ερείσματα στους κόλπους της κοινότητας συνδέοντας όλα τα μέλη ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας.

Σημειώσεις

- 1 Μαρτυρία για εμπορικό στόλο στην Κεφαλονιά έχουμε από τον Πολύβιο: Πολ. 4. 6.2, 8, 5.3–5.4. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου η Κεφαλονιά αρχικά υποστηρίζει την Αθήνα, όπως μας πληροφορεί ο Θουκυδίδης (2.7.30). Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας στην Κέρκυρα η Πάλλη συντάχθηκε με τους Κορίνθιους, στη συνέχεια όμως η παρουσία του αθηναϊκού στόλου στο Ιόνιο έφερε και τις τρεις πόλεις στο πλευρό της Αθήνας: Θουκ. 2.7.3, Διόδ. 12.43.5. Η δυσπιστία των Αθηναίων προς τους νέους τους συμμάχους εκδηλώνεται με τη μετεγκατάσταση των Μεσσηνίων ειλωτών από την Πύλο στην Κράνη για να αποτρέψουν μια νέα αποστασία: Θουκ. 5.35.7. Διόδ. 14.34.2.
- 2 Dietz τόμ. Ι, 2001, σ. 239–240, τόμ. ΙΙ, σ. 530–533, εικ. 26, 27, 28, 29, 31, 33. Από την Καλυδώνα η προτομή 29 είναι πανομοιότυπη με τις προτομές της Δράκαινας.
- 3 Bettini 2013, σ. 69–82. Αντωνίνου Λιμπεράλη *Μεταμορφώσεις* 29.
- 4 Για τον μύθο της γέννησης του Ηρακλή: Αντωνίνου Λιμπεράλη *Μεταμορφώσεις* 29· Οβιδίου *Μετ.* 9.281.

- 5 Για τη μαγική σημασία των κόμπων και την απαγόρευση τους στα ιερά: Gawlinski 2012, σ. 127–128. Osborne 1993, σ. 398. Σε μία από τις λίγες επιγραφές που βρέθηκαν στη Δράκαινα γίνεται αναφορά στην ικανότητα της θεάς να απαλλάσσει τις γυναίκες από τη μαγική επιρροή: Karadima 2020, σ. 273–275.
- 6 Ducat 2006, σ. 185, 192: για μια λεπτομερή εξέταση του τελετουργικού. Marinatos 2000, σ. 105–109. Η Μαρινάτου θεωρεί ότι το τελετουργικό και ο σπαρτιατικός μύθος που το συνοδεύει είναι μια άσκηση εξοικείωσης με τη βία. Βλ.

επίσης Kennell 1995, σ. 74.

- 7 Για το τελετουργικό των άρκτων στην Αττική και τη σημασία τους: Calame 1997, σ. 98–99. Marinatos 2000, σ. 107.
- 8 Burow 1985, σ. 49–52, πίν. 21, 22.1–6, εικ. 22: Tübingen.
- 9 Postolakas 1868, σ. 94–95, εικ. 929, 936.
- 10 Ένα από τα ηρωικά κατορθώματα του Κεφάλου ήταν ότι σκότωσε στη Θήβα την Τευθμπίδα αλεπού, η οποία είχε σταλεί από τον Διόνυσο για να τιμωρήσει τους Θηβαίους. Πaus. 9.19.1, Αντωνίνου Λιμπεράλη *Μεταμορφώσεις* 40.

- 11 Αυτή η απεικόνιση ανήκει στην εικονογραφία της Βενδίδας όπως ανέφερα και παραπάνω αλλά και της Αρτέμιδος ως κυνηγού. Η Αρτεμις Βενδής αναγνωρίστηκε επίσης μεταξύ των ευρημάτων της Δρακοσπηλιάς, στην Παλική χερσόνησο, ενός σπηλαιού σε ψηλό, απότομο βράχο, το οποίο ατενίζει την ανοιχτή θάλασσα που οδηγεί στη Σικελία. Samartzidou–Orkopoulou 2015, σ. 465–472.
- 12 Karadima 2020, σ. 208–209. Για τον ρόλο του ειδωλίου ως αφιερώματος νέων γυναικών πριν από τον γάμο τους: Klinger 2001, σ. 219–220, 222. Για τον ρόλο της Αρτέμιδος ως κουροτρόφου: Kahil / Icard 1984, εικ. 595, 600α, 648.
- 13 Ο Πανσανίας μάς πληροφορεί για τα ολοκαυτώματα στη λατρεία της Αρτέμιδος: Πανσ. 4.31.7–8, Osborne 2015, σ. 82–83.
- 14 Parkin 2013, σ. 40–58.
- 15 Vernant 1984.
- 16 Ο Pilz χρησιμοποιεί τον όρο «κοινωνικοποίηση» αντί για «μύηση»: Pilz 2011, σ. 98. Για το ίδιο θέμα, βλ. Graf 2013.
- 17 Lonsdale 1993, σ. 164–165.
- 18 Πολλοί αρχαίοι συγγραφείς κάνουν αναφορές στις περιπόλους και στους λόχους εφήβων: Pollux 8.105, επίσης Θουκ. 8.92.2, Λυσ. 13.71. Για τις οργανωμένες περιπολίες από εφήβους στα όρια της πόλης: Vernant / Vidal–Naquet 1981.
- 19 Για τη θρησκευτική ζωή των ώριμων γυναικών: Burton 1998, σ. 153–154.
- 20 Για τις τελετές μύησης των εφήβων στη Σπάρτη και το ιερό της Ορθίας: Des Bouvrie 2009, σ. 158.
- 21 Randsborg 2002, τόμ. II, σ. 259, 261–264, εικ. IX, σ. 73. Για την οχύρωση των πόλεων της Κεφαλονιάς και ειδικά του Πόρου: Randsborg 2002, 54–55, 81, 88–104, πίν. XXXVI–LXXVI, 299, Soteriou 2013, σ. 11–17, 24–27.
- 22 Randsborg 2002, σ. 19.
- 23 Θεόφραστος 7.1–3.
- 24 Θουκ. 5.108.
- 25 Θουκ. 7.25.2.
- 26 Meiggs 1982.
- 27 Borza 1987, 44, *IG* 13 61.
- 28 Ηρόδοτος 5.23.
- 29 *IG* 13 89.31 = SEG 10.86. Η εμπορεία ξυλείας ήταν βασιλικό μονοπώλιο στην Μακεδονία: Faraguna 1998, σ. 349–395.
- 30 Το κόστος μεταφοράς καθορίζεται από το πόσο σπάνιο είναι ένα φορτίο και την απόσταση μεταξύ αρχικού και τελικού προορισμού. Bresson 2015, σ. 80.
- 31 Μια παρόμοια συμφωνία είναι η *IG* 13 117.
- 32 Borza 1987, σ. 36.

Βιβλιογραφία

* Όλες οι αναφορές σε κλασικές πηγές προέρχονται από τη *Loeb Classical Library*.

- Bettini 2013: Bettini M., *Women and Weasels: Mythologies of Birth in Ancient Greece and Rome*, University Chicago Press, Chicago 2013.
- Borza 1987: Borza E.N., «Timber and Politics in the Ancient World: Macedonia and the Greeks», *Proceedings of the American Philosophical Society* 131 (1987), σ. 32–52.
- Bresson 2015: Bresson A., *The Making of the Ancient Greek Economy: Institutions, Markets, and Growth in the City–States*, Princeton University Press, Princeton 2015.
- Burow 1985: Burow J., *CVA / Tübingen. Antikensammlung des Archäologischen Instituts der Universität*, 5, Munich 1985.
- Burton 1998: Burton J., «Women's Commensality in the Ancient Greek World», στο I. Petrovic / A. Petrovic / J. Taylor / Ph. Horky (επιμ.), *Greece and Rome (Second Series)* 45 (1998), σ. 143–165.
- Calame 1997: Calame C., *Choruses of Young Women in Ancient Greece. Their Morphology, Religious Role and Social Functions*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., New York 1997.
- Des Bouvrie 2009: Des Bouvrie S., «Artemis Ortheia. A Goddess of Nature or a Goddess of Culture?», στο T. Fischer–Hansen / B. Poulsen (επιμ.), *From Artemis to Diana: The Goddess of Man and Beast (Acta Hyperborea, 12)*, Collegium Hyperboreum and Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2009, σ. 153–190.
- Dietz / Stavropoulou–Gatsi 2011: Dietz S. / Stavropoulou–Gatsi M., *Kalydon in Aitolia I and II. Reports and Studies, Danish/Greek Field Work, 2001–2005*, τόμ. 1 και 2, Aarhus 2011.
- Ducat 2006: Ducat J., *Spartan Education: Youth and Society in the Classical Period*, Classical Press of Wales, Swansea 2006.
- Faraguna 1998: Faraguna M., «Aspetti amministrativi e finanziari della monarchia macedone tra IV e III secolo A.C.», *Athenaeum* 86 (1998), σ. 349–395.
- Gawlinski 2012: Gawlinski L., *The Sacred Law of Andania: A New Text with Commentary*, de Gruyter, Berlin / Boston 2012.
- Graf 2013: Graf F., «Initiation: A Concept with a Troubled History», στο D.B. Dodd / C.A. Faraone (επιμ.), *Initiation in Ancient Greek Rituals and Narratives*, Routledge, London 2013, σ. 17–38.
- Kahil / Icard 1984: Kahil L. / Icard N., «Artemis», *LMC* 2, 1984, σ. 618–753.
- Karadima 2020: Karadima A., *Coastal Cult. The Case of Drakaina Cave on Kephallonia*, διδ. διατρ., Birkbeck, University of London, 2020.
- Kennell 1995: Kennell N., *The Gymnasium of Virtue: Education and Culture in Ancient Sparta*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill / London 1995.
- Klinger 2001: Klinger S., «A Terracotta Statuette of Artemis with a Deer at the Israel Museum», *Israel Exploration Journal* 51 (2001), σ. 208–224.
- Lonsdale 1993: Lonsdale S.H., *Dance and Ritual Play in Greek Religion*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.
- Marinatos 2000: Marinatos N., *Goddess and the Warrior: The Naked Goddess and Mistress of the Animals in Early Greek Religion*, Routledge, London 2000.
- Meiggs 1982: Meiggs R., *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*, Oxford University Press, Oxford 1982.
- Osborne 1993: Osborne R., «Women and Sacrifice in Classical Greece», *The Classical Quarterly* 43 (1993), σ. 392–405.
- Osborne 2015: Osborne R., «Unity vs. Diversity», στο E. Eidinow / J. Kindt (επιμ.), *The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion*, Oxford University Press, Oxford 2015, σ. 11–20.
- Parkin 2013: Parkin T., «The Demography of Infancy and Early Childhood in the Ancient World», στο J.E. Grubbs / T. Parkin (επιμ.), *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, Oxford 2013, σ. 40–61.
- Pilz 2011: Pilz O., «The Uses of Small Things and the Semiotics of Greek Miniature Objects», στο A.C. Smith / M.E. Bergeron (επιμ.), *The Gods of Small Things, Pallas* 86 (2011), σ. 15–30.
- Ποστολάκας / Λάμπρος / Μουρούζης 1868: Ποστολάκας Α. / Λάμπρος Π. / Μουρούζης Α., *Κατάλογος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν νήσων Κερκύρας, Λευκάδος, Ἰθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Κυθήρων*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1868.
- Randsborg 2002: Randsborg K., «Kephallénia archaeology & history: The ancient Greek cities», *Acta Archaeologica* 73 (2002), σ. 1–347.
- Samartzidou–Orkopoulou 2015: Samartzidou–Orkopoulou S., «Drakospilia: Une grotte culturelle aux confins occidentaux de Céphalonie», στο A. Muller / E. Lafli (επιμ.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine, 2. Iconographie et contextes*, Presses universitaires du Septentrion, σ. 465–472.
- Soteriou 2013: Soteriou A., «Excavations at Kefalonia during 2005–2013. Kefalonia during the Historical Period», *Pharos* 19 (2013), σ. 1–50.
- Vernant 1984: Vernant J.P., *Une divinité des marges: Artémis Orthia*, Centre Jean Bérard, Institut français de Naples, 1984.
- Vernant / Vidal–Naquet 1981: Vernant J.P. / Vidal–Naquet P., *Tragedy and Myth in Ancient Greece*, Harvester Press, Brighton 1981.